

УДК 821.161.2–2.09 (045)

ОЛЬГА ШАБЕЛЬНА,
студентка
(м.Київ)

Художня інтерпретація філософії грошей у творчості І. Карпенка-Карого

У статті досліджується художня інтерпретація філософії грошей як першооснови буття та каталізатора руйнування духовної сфери людини. Крізь призму творчості І. Тобілевича наголошується на згубності влади грошей над людиною. Акцентується увага на єдиному критерії рівності всіх людей перед Богом.

Ключові слова: *філософія грошей, філософія буття, І. Карпенко-Карий, «Хазяїн», «Сто тисяч», «Мартин Боруля», людяність, рівність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Гроші – першооснова буття чи каталізатор руйнування духовної сфери людини? На це питання не можна дати однозначної відповіді. На жаль, у нашій країні та й у світі в цілому гроші владні майже над усім... Це, насправді, дуже страшно, якщо задуматися!

Навіть дітей навчають того, що гроші є найважливішим чинником функціонування всіх сфер суспільства. Персонаж сумнозвісного мультика Гомер Сімпсон робить такий висновок:

– Барт, зі \$10000 ми будемо мільонерами! Ми зможемо купити все, що захочемо, навіть ... любов.

За наявності грошей визначається сприйняття людиною світу та себе в ньому. Людина намагається пізнати сутність грошей протягом багатьох століть. Нині у зв'язку з капіталізацією економічних відносин у суспільстві інтерес до вивчення специфіки грошей істотно зріс.

Український філософ, дослідник філософії економіки Володимир Ільїн зазначав: «Якщо весь світ і все наше життя так чи інакше крутиться довкола грошей то, чим би ми не займалися, в першу чергу, потрібно вивчати функції грошей, суть грошей, їх природу і філософію» [2, ст. 7]. Тобто, ми повинні усвідомлювати, що гроші є продуктом суспільства, його витвором, за який воно має нести відповідальність.

Проте гроші – це ще й величезне досягнення людської культури. Однак соціальному аспекту функціонування грошей в суспільстві та наслідкам їхнього впливу на долю людини поки що приділяється недостатня увага. Саме тому виникає необхідність вивчення грошей не

як економічного, а як соціального, культурного феномену. Людина мусить збагнути їх справжнє місце і роль у своєму житті, навчитися керувати ними на основі поєднання можливостей сучасної економічної науки (з її практичною спрямованістю) і філософії (з її спрямуванням на пізнання цілісного світу). Гроші не повинні ставати причиною руйнації всього прекрасного, що є в кожному.

Мета статті – проаналізувати художнє тлумачення І. Карпенком-Карим філософії грошей.

Виклад основного матеріалу. Іноді ставлення до грошей визначається, як не дивно, менталітетом цілого народу. Так, наприклад, японці накопичують певну суму для культових подорожей у зрілому віці, ховають гроші та цінності білоруси, бо за свою історію ця країна неодноразово потерпала від воєн та економічної нестабільності. Підвищений інтерес до накопичення, зберігання та передачі коштів у спадок мають євреї, які протягом багатьох століть змушені пам'ятати про «чорний день».

У типового українця ставлення до грошей неоднозначне: з одного боку люди так часто їх втрачали, що перестали цього боятися; з іншого – зароблене важкою працею цінується досить високо.

Багато митців української та світової класики створювали тип людини, одержимої жадобою до збагачення. Ще у творі давньоримського драматурга Плавта «Горщик» описується бідний чоловік, якого знайдений скарб мало не доводить до божевілля. На жаль, до наших днів комедія дійшла не повністю, тож доля персонажа не відома. В епоху бароко відомий український філософ і письменник Г. С. Сковорода застерігав людей від багатства, натякаючи на його згубний вплив: «Живут на землі ничего не помьшляющие, кроме обогатиться, наестись, напиться, одетись. Бегайте разговоров сих, хотящих обогатиться. В сердце их худое семя, плодоприносящее желчь и змеин яд, убивающий душу» [5, с. 394].

Згадаймо також відомі твори світової літератури: поему «Мертві душі» Миколи Гоголя романтичну комедію «Венеціанський купець» Вільяма Шекспіра, комедію «Скупий» Жана-Батиста Мольєра, «Скупий лицар» Олександра Пушкіна, роман «Злочин і кара» Федора Достоєвського та багато інших. У них відображена внутрішня боротьба в людині чистого сумління із прагненням збагатитися.

Класик української літератури І. Тобілевич продовжує розробку теми та виявляє в ній нові грані.

Якщо вищезгадані письменники лише робили припущення про те, що призвело їхніх героїв до певного психологічного стану та абсурдної поведінки, то І. Карпенко-Карий аналізує проблему детально,

розширює її межі. Найбільш виразно це можна простежити у п'єсах «Сто тисяч», «Хазяїн» та «Мартин Боруля».

З II половини 18-го до першої третини 19-го століття, в період інтенсивного розвитку капіталізму, зростання значення економіки в житті суспільства, грошима стала визначатися цінність людини.

Коли Тобілевич писав комедію «Сто тисяч», він ставив собі за мету піддати сатиричному зображенню ті негативні явища, які побутували у 80-90 роках XVIII століття. Сільські багатії всіляко намагалися примножити свої статки. Часто сліпа гонитва за грошима ставала самоціллю, гроші витісняли з життя людини такі поняття, як честь, гідність і мораль. Саме тоді і з'являлися такі яскраві постаті, як Герасим Никодимович Калитка – головний герой комедії «Сто тисяч».

Калитка – заможний селянин, який вже має багато десятин землі, проте, всі свої сили покладає на те, щоб примножити свої володіння. Він мріє: «...їдеш день – чия земля? Калитчина! їдеш два – чия земля? Калитчина! їдеш три – чия земля? Калитчина! Диханіє спирає».

Зрозуміло, що для купівлі землі потрібні гроші. Для того, щоб викупити землю у сусіднього поміщика Смоквинова, Калитка вирішує піти на авантюрний, ризикований крок: придбати 100 тисяч фальшивих карбованців всього за п'ять тисяч. Автор зображує особистість, яка заради багатства готова піти на злочин, навіть не замислюючись, що в результаті цієї авантюри постраждають прості селяни.

Письменник виразно і разом із цим колоритно протиставив двох героїв. З одного боку – романтик, шукач скарбів Бонавентура, а з іншого – власне сам Калитка. Ось наприклад: копач ставиться до грошей лише як до засобу на існування, а не як до джерела щастя. У грошах він вбачає можливість матеріально забезпечити себе і своїх рідних. Копач розповідає про своє захоплення так: «Іщіте і обряцете! Сьогодні нема, завтра нема, післязавтра – мільйон!.. Викопаємо – все пополам. Стане і тобі, і мені, і нашим дітям, і внукам на весь вік...». Тобто він не дбає лише про свої інтереси та про можливість наживи без міри. У цьому епізоді яскраво проявляється його здатність до усвідомлення свого становища, але жодною мірою не проявляється жадібність. Він здатен примиритися з тим, що він має сьогодні, але водночас не полишає надії на краще майбутне.

Натомість, Герасим Калитка ставиться до матеріальних статків зовсім по-іншому: «Ох, земелько, свята земелько, Божа ти дочечко... Як радісно тебе згрібати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по власній землі ходить. Глянеш оком навколо – все твоє; там

череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колоситься жито: і все то гроші, гроші, гроші...»[1, с. 198]

Тож, виходить, що гроші є основним критерієм буття для Калитки, будучи засобом самоствердження у громаді. Проте Герасим Никодимович – особистість досить слабка. А гроші розбещують слабку людину, роблять її безвольною. Якщо заробляння грошей перетворюється просто на жадобу до наживи і бажання розбагатіти, то людина змінюється. Заради збагачення вона не гребуватиме нічим, навіть купівлею фальшивих грошей, тобто може стати на шлях злочину.

На інших персонажах твору негативний вплив грошей також позначився. Наприклад, Роман підтримує батькові погляди й легко відмовляється від одруження з коханою. Хлопець втрачає почуття власної гідності, коли спочатку турбується, чи не обдурить його Пузир із приданим, а потім, коли їх навіть не пустили в хату до Пузиря, залишається в нього на кухні: «думав, свиней купить... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив». Так само й Мотря: спочатку їй відмовили в одруженні (принизили дівочу гідність), але вона все одно погоджується вийти за Романа.

У погоні за грішми люди опускаються до такого морального зубожіння, що втрачають людську подобу, свою душу. У такому стані вони здатні на будь-що: торгувати своїм тілом, грабувати, вбивати. Саме це й сталося із Калитчиним кумом Савкою. Він ладен за продати душу дияволу, тільки б розжитися грошима. Савка неодноразово переступає закон: участь у шахрайстві.

Трагікомічна розв'язка дає повне логічне закінчення історії руйнації душ декількох персонажів твору.

У капіталістичному суспільстві не особистісний вимір, не індивідуальність стає визначальним критерієм цінності людини, а гроші. Це не просто символ багатства, це – символ свободи, їх кількість визначає ступінь незалежності від інших, вони роблять людину господарем своєї долі.

Саме так вважає хазяїн-мільйонер Терентій Гаврилович Пузир, герой комедії «Хазяїн», який у прагненні збагатитися далеко позаду залишив Калитку. У творі змальовано всі іпостасі героя: люблячий батько, надійний чоловік, хороший господар тощо. В усіх цих ролях Терентій Гаврилович демонструє риси морального звиродніння. Автор показує і шлях до такого стану душі – від працюючого селянина, який любить землю, до моральної потвори.

Дослідник Н. Падалка зазначає: «Ненаситна жадоба до наживи, ставши єдиною, всепоглинаючою пристрастю, перетворила Пузиря на

моральну потвору, зробила з нього справжнього хижака» [3, с. 18]. «Аби бариш, то все можна!» – таким аморальним є життєве кредо Пузиря. Духовне зубожіння спричинило те, що навіть до власного зовнішнього вигляду Терентій Гаврилович став давно байдужим. Він носив кожух вже тридцятирічної давності та латаний-перелатаний домашній халат. Не дивно, що одного разу швейцар, прийнявши мільйонера за старця, не пустив його до земського банку, де в нього мільйонний рахунок.

Усе це спочатку видається досить комічним. Проте наступні вчинки Пузиря викликають неприязнь та навіть огиду. Донька поступово втрачає повагу до батька, дізнавшись, яким хлібом він годує наймитів та як розпорядився їхнім подарунком. Сусід-поміщик, почувши фразу: «Мені Котляревський без надобності», вважає Терентія Гавриловича невігласом.

Як і головний персонаж твору «Сто тисяч», Пузир у гонитві за багатством може переступити закон: без будь-яких докорів сумління вдається до афери з вівцями та вдаваним банкрутством.

Маючи досить великі статки, чоловік мав би й не помітити, як гусак скубе копичку. Однак він залишається типовим «хазяїном» стосовно свого майна – женеться за птахом. Втім, у цьому випадку сама назва п'єси звучить дещо іронічно – він не «хазяїн» свого життя, а навпаки гроші стають хазяїном над ним.

Найстрашнішим є те, що Пузир не може пожертвувати частиною багатства для порятунку власного життя, а захворівши, він стає нікому не потрібним у суспільстві. Але скільки ще таких «хазяїнів», які міцно тримають залежних від них людей, бо багатство – це влада. А влада таких, як Пузир, страшна, бо аморальна.

Що б ми всі не казали, але ще з часів появи творів І. Карпенка-Карого й донині в нашому суспільстві гроші – це знак соціального статусу людини, її можливостей. І заради того, щоб мати багато коштів, дехто просто не помічає, що на шляху до грошей вони «розбивають» мрії, «топчуть» долі, забирають власність, а, може, і життя інших.

Саме таке ставлення до грошей показує драматург ще в одному своєму творі – трагікомедії «Мартин Боруля». На відміну від Пузиря («Хазяїн»), Калитки («Сто тисяч») Мартин не заощаджує кожен копійку, не знущається з родини та наймитів, його люблять у сім'ї та поважають у селі.

Як і Герасим Калитка, він вважає, що має право розпоряджатися долею дітей. Тому доньку Марисю прагне видати за не гідного дівчині, проте «образованого» чоловіка. Сина Степана, всупереч волі дорослого парубка, Мартин бачить міським чиновником. Голова родини заводить «дворянські порядки», не реагуючи на відвертий спротив домашніх.

Тобто він, як і мольєрівський пан Журден, у своєму прагненні офіційно стати дворянином, по суті, утрачає здоровий глузд.

Бажаючи втілити свою химерну мрію, Боруля стає джерелом легкої наживи для ще одного любителя грошей Трандалева. Хитрий юрист одночасно працює на нього і на Красовського, тобто заробляє на двох фронтах. З першої ж дії ми можемо зрозуміти, що повірений безсовісно обдурює і оббирає Мартина. Проте запальний Боруля до останнього не усвідомлює цього, та й потім не хоче змиритися з поразкою і прагне хоч онуків побачити дворянами.

Отже, на прикладі багатьох персонажів І. Карпенко-Карий переконливо показав, як спотворюють людську душу гроші, якщо людина не вміє протистояти їх згубному впливу.

Унаслідок цього сучасна українська людина схильна почувати себе беззахисною жертвою всевладдя грошей. У громадській думці існує негативне ставлення не лише до них, але й до багатих людей, до тих, хто працює з грішми, до фінансової діяльності – як до шахраїв і шахрайства.

Завжди були, є, і будуть люди, у яких увесь сенс життя вимірюється у грошовому еквіваленті. Для письменників, що за зброю свою мали слово, дуже важливим було показати усю мізерність гонитви за статками. У суспільстві, на жаль, існують певні стереотипи, але їх треба кардинально змінювати, зосередившись на критеріях духовності, щирості та гармонії внутрішнього і зовнішнього у людині. Мені здається, що громадська думка «більшості» формується і змінюється набагато легше, ніж нам видається.

Стає абсолютно очевидним факт, що кількість грошей не повинна вимірювати перевагу однієї людини над іншою, відповідно до принципу «я – пан, ти – раб».

Матеріальне становище не є показником вищої міри людини – людяності, порядності, чесності, адже існує єдиний критерій рівності всіх людей перед Богом, що має бути покладений в основу філософії буття. Адже бути щасливим означає набагато більше, ніж бути багатим!

Список використаних джерел і літератури:

1. Іван Карпенко-Карий Вибрані п'єси // Шкільна бібліотека – К. : Дніпро, 1970 – 311 с.
2. Ильин В. В. Философия богатства: человек в мире денег. – К.: Знания Украины, 2005. – 719 с.
3. Падалка Н. І. Вивчення творчості І. Карпенка-Карого (І. Тобілевича) в школі [Текст] : посібник для вчителя / Н. І. Падалка. - К. : Рад школа, 1970. - 152 с.

4. Рильський М. Гордість української драматургії: Про творчість Карпенка-Карого // Рильський М. Статті про літературу. – К., 1980 – С. 242 - 245.
5. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: У 2 т. – Т.2. – К.: Наук. думка, 1973. – 574 с.
6. Стеценко, Леонід. І.Карпенко-Карий і його комедії / Стеценко, Леонід // Карпенко-Карий І. Вибрані твори. – К., 1989. – С.5-18.
7. Шелкопляс Е.В. Деньги, собственность и массовая психология: психолого-экономическая утопия. – М., 2005. – 66с.

References:

1. Ivan Karpenko-Karyi Vybrani piesy, Kyiv, 1970, 311 p.
2. П'ін V. V. Filosofija bogatstva: chelovek v mire deneg, Kyiv, 2005, 719 p.
3. Padalka N. I. Vychennia tvorchosti I. Karpenka-Karoho (I. Tobilevycha) v shkoli [Tekst] : posibnyk dlia vchytelia, Kyiv, 1970, 152 p.
4. Rylskiy M. Hordist ukrainskoi dramaturhii: Pro tvorchist Karpenka-Karoho, Rylskiy M. Statti pro literaturu, Kyiv, 1980, pp. 242-245.
5. Skovoroda H.S. Povne zibrannia tvoriv, Kyiv, 1973, Part 2, 574 p.
6. Stetsenko, Leonid. I.Karpenko-Karyi i yoho komedii, Karpenko-Karyi I. Vybrani tvory, Kyiv, 1989, pp.5-18.
7. Shelkopljas E.V. Den'gi, sobstvennost' i massovaja psihologija: psihologo-jekonomicheskaja utopija. – Moskva, 2005, 66 p.

Summary

Olha Shabelna

The Artistic Interpretation of Money's Philosophy in Creativity of Karpenko-Karyi

The article examines the artistic interpretation of philosophy of money as a primary basis of life and the catalyst of destruction of the spiritual sphere of a man. Through the prism of the works of Tobilevych it is emphasized on the disastrous power of money over man. The attention is focused on the single criteria of equality of all people before God.

Key words: *philosophy of money, philosophy of life, I. Karpenko-Karyi, «А Host», «One Hundred Thousand», «Martin Borulia» humanity, equality.*

Дата надходження статті: «01» листопада 2015 р.

Дата прийняття до друку: «15» листопада 2015 р.